

Testtartásigékből létrejött kvázikopulák elemzése
manysi folklórszövegekben

37. Országos Tudományos Diákköri Konferencia

Tartalomjegyzék

1.	Bevezetés.....	3
2.	A dolgozatban használt fogalmak	3
2.1.	Kvázikopula	3
2.2.	Grammatikalizáció	3
2.3.	ALAK-HÁTTÉR.....	4
2.4.	Lokatív és egzisztenciális mondatok.....	4
3.	Szakirodalmi áttekintés, kutatási előzmények.....	4
3.1.	A testtartásigék tipológiája.....	4
3.2.	A lokatív szerkezetek tipológiája	5
3.3.	A testtartásigék kontrasztív elemzése.....	6
3.4.	Kognitív nyelvészeti megközelítés.....	6
3.5.	Az uráli nyelvek körében végzett kutatások	7
3.5.1.	Manysi	7
3.5.2.	Hanti	8
3.5.3.	Magyar	9
3.5.4.	Nganaszan	10
4.	A manyisi nyelv.....	10
5.	A kutatás ismertetése.....	11
5.1.	A vizsgált korpusz	11
5.2.	A kutatás menete: módszerek és elemzési szempontok	12
5.3.	Kutatási kérdések, hipotézisek	14
6.	Eredmények.....	14
6.1.	Az 'ül' (DM: <i>wónə/ ɔnɛ</i> , ÉM: <i>ūnli</i>).....	16
6.2.	Az 'áll' (DM: <i>tōńśi</i> , ÉM: <i>lūl'i</i>)	18
6.3.	A 'fekszik' (DM: <i>kóji</i> , <i>kúji</i> , ÉM: <i>χuji</i>).....	20
6.4.	A 'függ, lóg' pozícióige	21
7.	Az északi manyisi <i>ūnli</i> 'ül' ige kortárs és folklórszövegekben.....	22
8.	További kutatási irány	26

9. Összegzés	29
Rövidítésjegyzék	30
Irodalomjegyzék.....	31
Táblázatjegyzék.....	34

1. Bevezetés

A világ nyelveire jellemző grammatikalizációs folyamat eredményeként az 'ül', 'áll' és 'fekszik' testtartásigék, valamint egyes nyelvek esetén a 'függ, lóg' jelentéssel bíró pozícióige élettelen alanyok mellett is betöltheti lokatív és egzisztenciális mondatok állítmányának szerepét. Ezenkívül gyakran igeidőt és aspektust jelölő segédigék is létrejönnek belőlük. (Newman 2002:8–9, Ameka – Levinson 2007:858).

A dolgozatom célja a manysi nyelv északi és déli nyelvjárásában a testtartásigékből létrejött kvázikopulák vizsgálata, rendszerszerű leírása. A témában az északi manysi *ūnli* 'ül' ige részletes szinkrón nyelvi elemzését végezte el Németh Szilvia (2021), azonban a többi testtartásigéről eddig még nem született tanulmány. A testtartásigék vizsgálata a manysi nyelv ezen területének pontosabb leírása mellett akár az uráli nyelvcsalád körében végzett hasonló kutatásokhoz is adalékkal szolgálhat. Továbbá a nyelvvesztés folyamatában érintett nyelveknél a folklórszövegek vizsgálatával egy teljesebb nyelvállapot kutatható és dokumentálható.

A dolgozat felépítése: először a legfőbb fogalmak meghatározását adom meg (2), majd részletesen tárgyalom a testtartásigékkel foglalkozó szakirodalmat (3), külön kitérve az uráli nyelvek körében végzett kutatásokra (3.5). A manysi nyelv rövid ismertetése (4) után a kutatás bemutatása (5), majd az eredmények elemzése következik (6). Az 'ül' igével kapcsolatos eredményeimet összehasonlítom Németh Szilvia (2021) kutatásával (7), végül ízelítőt adok egy jövőbeli kutatási irányból (8). A dolgozatot összefoglalás zárja (9).

2. A dolgozatban használt fogalmak

2.1. Kvázikopula

A kvázikopulák olyan kopulaszerű elemek, amelyek szemantikailag nem teljesen üresek, még hordozzák az eredeti ige jelentésösszetevőit (Pustet 2003:5).

2.2. Grammatikalizáció

A testtartásigék kvázikopula-használata az igék tipikus grammatikalizációs folyamatai közé tartozik. Az első lépés a grammatikalizáció útján a kontextuális kiterjesztés, amikor az igék új, az eddigi használatukra nem jellemző szöveggörnyezetben jelennek meg. Az így kialakult kollokációkból az igéknek figuratív jelentései jönnek létre metaforikus és metonimikus kiterjesztések által. Ezután kvázikopulává, majd a szemantikai kiüresedés után kopulává válhatnak. (Heine – Kuteva 2002; Oszkó 2022:78–79)

2.3. ALAK-HÁTTÉR

Kognitív nyelvészeti megközelítésből a testtartásigék esetében fontos szempont, hogy milyen alanyokkal állhatnak, azaz milyenek az igével leírt ALAK tulajdonságai. A megnyilatkozásaink során a mondatok fókuszát képező entitást nevezzük ALAKnak, amelyhez A HÁTTÉR biztosítja az észlelési keretet (Tolcsvai Nagy 2013; Benczes – Kövecses 2016).

2.4. Lokatív és egzisztenciális mondatok

Az ALAK-HÁTTÉR fogalom pár felhasználásával a lokatív és egzisztenciális mondatok közötti különbségre is rávilágíthatunk. Mindkét mondat típus ugyanazokból az elemekből épül fel – az entitásból, vagyis ALAKból, aminek a létezését/helyét állítja, a HÁTTÉRBől, ahol az entitás létezik és a köztük lévő relációból, amit a kopula fejez ki (Várnai 2021a:105). Egyszerűen fogalmazva, egzisztenciális mondatról van szó, ha az ismert HÁTTÉRhez képest közöl új információt, helyezi el az ALAKot. Lokatívnak pedig akkor nevezzük a mondatot, ha a már ismerős ALAKot helyezi el egy új térben, tehát a HÁTTÉR lesz a mondatban az új információ (Sipos 2024:215).

3. Szakirodalmi áttekintés, kutatási előzmények

A következőkben egy rövid szakirodalmi áttekintést adok a fontosabb kutatási előzményekről, elsősorban a manysi szempontjából is releváns adatokra koncentrálna.

3.1. A testtartásigék tipológiája

A testtartásigék kutatásának első fontos állomása a Newmannak a témát tipológiai és elméleti szempontból tárgyaló tanulmánykötete (2022). Bevezető írásában átfogó képet ad arról, hogy milyen testtartásigék jellemzők a világ nyelveire és milyen általános nyelvi funkciókat tölthetnek be elsődleges jelentésükön kívül (Newman 2002: 1–24). Az igék szemantikájában négy központi tényezőt különít el: a téri és időbeli kiterjedést, a testhelyzet fenntartásához szükséges erő kifejtést, a testhelyzet során legnagyobb erő kifejtést mutató zónát és az egyedi szociokulturális hatást. Ezek alapján az ülés egy viszonylag kompakt pozíció, ami közepes nagyságú erő kifejtést igényel, és hosszan fenntartható. Az aktív területek az ülőgumók és a felsőtest. Alapvetően egy kényelmes testhelyzet, melyben dolgozni és pihenni is lehet. Az állás egy függőleges kiterjedésű pozíció, amelyhez nagyobb erő feszítés szükséges a lábak és a felsőtest részéről, így rövidebb ideig tartható fenn; szociokulturális viszonylatban a legnagyobb fizikai erőt sugározza. Ezzel ellentétben a fekvés egy vízszintes helyzet, melyben a test egésze részt vesz és kontroll nélkül bármeddig fenntartható. Gyakran társul hozzá a betegség, halál képe. (Newman 2002:2)

Newman szerint ezen jellemzők mentén az igék jelentésbővülése is megragadható: (1) a formára, kiterjedésre alapozva a testtartásigék gyakran szerepelnek lokatív kifejezésekben, a térbeli konceptualizációt segítve. Ekkor az emberi tartás térbeli jellemzőit terjesztjük ki [-human] jegyű alanyokra. A lehetséges konceptualizáció nyelvenként eltér. A testtartások alakja indukálja, hogy lokatív kifejezéseken kívül névszói osztályjelölők is létrejöhetnek az igékből (pl. az Euchee sziú nyelvben a testtartásigéken alapuló névelőrendszer jött létre, amely egyes számú élettelen alanyokra vonatkozik). (2) Ha a testtartások idővonatkozását tekintjük, gyakori jelenség, hogy az 'ül' ige 'él', 'lakik' jelentéssel bír, de ritkábban a 'fekszik' esetén is előfordulhat. Szintén a cselekvések temporális jellemzői kerülnek előtérbe, amikor a testtartásigékből létrejövő segédigék az aspektus jelölésére is szolgálnak (TAM-markerek). Az egyes nyelvek nagyon eltérő rendszerekkel rendelkezhetnek, de általánosságban elmondható, hogy mind a három testtartásige alkalmas progresszív és duratív aspektus kifejezésére, valamint az 'ül' gyakran jelenik meg habituális jelentésben is. (3) Az egyensúly, kontroll jelentéstöbblet kifejezésére egyértelműen az 'áll' ige alkalmas, nemcsak fizikai, hanem absztraktabb, pszichológiai értelemben is (pl. 'ellenáll'). (4) Az egyéb, kevert kiterjesztések kategóriába sorolja Newman az 'ül' ige passzivitást, tétlenséget kifejező ('non-activity sit'), szoros, megfelelő illeszkedésre utaló ('good-fit sit'), birtoklást jelölő, valamint a mondat elsődleges jelentést hordozó igéje melletti segédigeként a tranzitív-intranszitiv jegy elkülönítésére szolgáló jelentésbővüléseit. (Newman 2002: 1–24)

3.2. A lokatív szerkezetek tipológiája

Ameka és Levinson (2007:852) aszerint csoportosította a nyelveket, hogy a lokatív szerkezetek hányféle igét tartalmaznak. Ez alapján négy típust különítettek el:

- a) Nincs ige az általános lokatív szerkezetben
- b) Egyetlen lokatív ige
- c) Diszpozicionális igék nagy csoportja (9-200 ige)
- d) Testtartásigék és pozícióigék kis csoportja (3-5 ige)

A testtartásigék kvázikopulává válása szempontjából a d) típus a legrelevánsabb, így ezt részletezem. Egy kevésbé specifikus jelentésű ige (általában létige) mellett nagyon gyakoriak az 'ül', 'áll', 'fekszik' testtartásigék és a 'függ, lóg' pozícióige. Általában műveltető alakban is megtalálhatók és a tárgy valahová helyezését írják le. Ezzel párhuzamosan a valahonnan elvesz jelentéstartalmú ige-csoport is létrejöhet belőlük (pl. a Yéli Dnye pápua-új-guineai nyelvben van 'ülő dolgot elvesz', 'álló dolgot elvesz' és 'függő dolgot elvesz' jelentésű ige is). Az igék használatát nagyban befolyásolja az alany (ALAK) geometriai tulajdonsága: 'áll', ha a

megszokott helyzetben lévő tárgy hosszanti tengelye vertikális; 'fekszik', ha a tengelye horizontális; 'ül', ha egy nagyobb tengellyel sem rendelkezik és/vagy széles alapja van; 'függ', ha nincs alsó támaszték. Ebből a csoportosításból kiindulva az 'ül' tekinthető alap kategóriának, mivel geometriailag a legkevésbé specifikus. (Ameka–Levinson 2007:858–859)

3.3. A testtartásigék kontrasztív elemzése

A svéd, német, angol, francia és finn testtartásigék novellákban való előfordulásának összehasonlító elemzését végezte el Viberg (2013). A svédben – az igeik eddig leírt jelentésein kívül – az 'áll' esetén figyelt fel arra a jelenségre, hogy a tárgyak felső funkcionális felülete fontosabb a kiterjedésüknél. Tehát hiába minimális pl. egy tányér függőleges kiterjedése, a hangsúlyos funkcionális felső rész miatt 'áll'-ni fog. Az 'ül' ige pedig olyan alanyokkal fordul elő, amik szorosan illeszkednek a támaszként szolgáló háttérhez. (Viberg 2013)

Az uráli nyelvcsalád szempontjából érdekesek a finn adatok. Elmondható, hogy ahol a svéd testtartásigét alkalmaz, ott a finn több mint 90%-ban más megoldással él, a legtöbb esetben létigés szerkezetet használ. Az 'ül' egyáltalán nem szerepel kvázikopulaként. A 'fekszik' esetében a *lojua* 'hever' és a *virua* 'ua.' használatos a 'rendezetlenül hever' jelentés kifejezésére. (Viberg, 2013)

3.4. Kognitív nyelvészeti megközelítés

A kognitív nyelvészet a nyelv és a megismerés kapcsolatával foglalkozó tudományág. A nyelvi szerkezetek a megismerő folyamatok révén a világ bizonyos részeit képezik le. A kognitív nyelvészet célja ezen szerkezetek jelentésének leírása, jelentés és megismerés viszonyának kutatása (Tolcsvai Nagy 2013:357).

A kognitív nyelvészetben belül az ALAK és HÁTTÉR viszonyának leírására a képi sémák a használatosak. „A képi sémák sematikus, absztrakt struktúrák, amelyeket annak alapján jellemezhetünk, hogy milyen fizikai tapasztalatokra vezethetők vissza, milyen elemekből állnak, milyen alapvető logikát (struktúrát) követnek, illetve milyen fogalmi metaforák épülnek rájuk” (Benczes – Kövecses 2010).

Sipos Mária (2024) tanulmánya mutatott rá, hogy a testtartásigékből létrejött kvázikopulák kutatásában haszonnal alkalmazhatók a képi sémák. Az 'ül' kvázikopula használati szabályait vizsgáló írásában három csoportra osztja a szakirodalomban megjelenő nyelveket: az első csoportba tartozók ON reláción alapuló kiterjesztésként, a második csoportba tartozók IN relációként értelmezik az ALAK és HÁTTÉR viszonyát, a harmadik csoportra pedig egyáltalán nem jellemző ez a kvázikopula. Az ON reláció háttérében a KAPCSOLAT – TÁMASZ

(ATTACHMENT – SUPPORT) összetett képi séma állhat (Sipos 2024). TÁMASZ akkor jön létre, amikor két felület fizikai kapcsolatba kerül, és az egyik erőkifejtéssel tartja a másikat (Wachowiak et al 2022: 45). Az IN reláció a TARTÁLY (CONTAINMENT) és az ILLESZKEDÉS különböző típusú (pl. CLOSE CONTACT, GOOD-FIT) képi sémáira épít, melyek a kapcsolat szorosságát hangsúlyozzák. A TARTÁLY lényege, hogy a HÁTTÉR körülveszi az ALAKOT, ahogy a fotel is körülölelheti az ember testét. Az írás ehhez kapcsolódó fontos megállapítása, hogy az obi-ugor nyelvekben csak az ON reláció fordul elő. (Sipos 2024)

3.5. Az uráli nyelvek körében végzett kutatások

Az alábbiakban összefoglalom, hogy eddigi kutatások alapján milyen ismeretekkel rendelkezünk a manyisi, a hanti, a magyar és a nganaszan testtartásigéken alapuló kvázikopula-használatáról.

3.5.1. Manyisi

A manyisi testtartásigék közül az északi nyelvjárás *ūnli* 'ül' igéjének leírása készült el (Németh 2021). A vizsgált korpusz beszélt és írott nyelvi anyagot is tartalmazott. A kb. 150 percnyi hangfelvétel a 2010-es években készült, az írott szövegek nagy részét pedig a Lūima Sēripos manyisi újság 2014–2016 között megjelent számai alkották. Jóval kisebb arányban mesék és versek is feldolgozásra kerültek, melyek közül a legrégebbi 1994-ben keletkezett. Tehát elmondható, hogy a kutatás a jelenlegi nyelvállapotra irányult. Az *ūnli* összes előfordulása közül kb. 40%-ban állt élettelen alannal. Ezek az alábbi jelentéscsoportokba tartoznak: településtípus, épülettípus, természeti képződmény, lábbal/talppal rendelkező objektum, tartályszerű forma, közlekedési eszköz, testrész, megszámlálhatatlan tömegű objektum és intézmény. Ezek közül csak az épülettípus jelent meg minden forrás és stílusréteg esetén. A korpuszban leggyakrabban a 'ház' és a 'falu' fordult elő. Az igeválasztás során úgy tűnik, hogy az objektumok geometriája és kiterjedése nem az egyetlen meghatározó szempont: kicsi, nagy, széles, mozgó és alakatlan tárgyakkal egyaránt használható az *ūnli*, sőt gyakran tartályszerű objektumokkal áll. A szerző megállapítja, hogy mindez alapján valószínűleg a manysiban fontosabb az alany hosszan tartó, változatlan állapota, mint a geometriája (Németh 2021).

Az ige jelentésének vizsgálata során Németh önálló állítmányi, modifikatori¹ és kvázikopula funkciót különített el. Ahol a jelentések annotálása nem volt egyértelmű, mert két

¹ Modifikátornak nevezi azokat az eseteket, amikor a testtartásige konverbumszerkezettel áll és az elsődleges jelentésen kívül aspektuális tartalmat is hordoz (Németh 2021).

jelentéskomponens is egyformán megfigyelhető volt, ott az ige mindkét kategóriát megkapta, ezzel is hangsúlyozva a zajló grammatikalizációs folyamatot. „Az *ūnli* elsősorban egzisztenciális (71 db), illetve lokatív (58 db) mondatokban szerepelt az állítmány igei részeként, vagyis egyértelműen (kvázi)kopula funkciót töltött be” (Németh 2021:53). Ezenkívül szerepelt ’él, lakik’, ’inaktív, passzív állapotban van’ és ’elrendeződik valahogyan’ jelentésekkel, valamint folyamatos aspektust és duratív akcióminőséget kódoló modifikátorként is. Így az *ūnli* testtartásigének három grammatikalizációs ösvénye rajzolódik ki: egy úton létrejön a létezést jelentő kvázikopula, egy másikon az ’inaktivitás’ jelentésbővülés, a harmadikon pedig a konverbumszerkezetek mellett modifikátorok keletkeznek. (Németh 2021)

3.5.2. Hanti

A kisebb uráli nyelvek közül a (szinjai) hanti testtartásigéiről tudunk a legtöbbet Sipos Mária kutatásainak köszönhetően (Sipos 2018, 2019, 2021; Sipos–Onina 2022). Mivel a hanti a manysihoz genetikailag és areálishoz is rendkívül közel áll, érdemes az eredményeket közelebbről is megvizsgálni.

A szinjai hanti nyelvjárás testtartásigéi közül a leggyakrabban az ’ül’ grammatikalizálódik. Ahogy Sipos írja: „Az ’ül’ kvázikopula igen gyakori igei elem lokatív (és az egzisztenciális) mondatokban. Egyaránt használható kisebb, mobilis, valamint nagyobb, nem mozdítható tárgyakkal” (Sipos 2024:218). A magasság-szélesség aránya nem olyan lényeges, ha a tárgy stabil alappal, alátámasztással rendelkezik (Sipos–Onina 2022:748). Lábon, talpon álló objektumokra is vonatkozik (Sipos 2018:227). Fontos azonban, hogy az ember által elérhető és manipulálható zónába essen (pl. hűtőszekrény) (Sipos 2024:218). A hanti ’ül’ igével kifejezhető jelentések, jelentéskiterjesztések a következők: ’ül, leül’; ’van’; ’él, lakik’; ’a helyén van’; ’valahol van’; ’inaktívan, passzívan van’; ’lemegy (a nap)’; ’valahogyan elrendeződik’ (Sipos 2018:221–225).

A szinjai hanti érdekessége, hogy a *lɔj* ige ’áll’ és ’függ, lóg’ jelentésben is használatos. Sipos magyarázata szerint két külön szócsaládról van szó, amelyek egy hangváltozás következtében egybeestek, és azóta ez a szóalak él tovább mindkét jelentésben (Sipos 2019:304–305). Az ’áll’ ige kvázikopulaként jóval ritkábban fordul elő, mint az ’ül’ (Sipos 2019). Alanyait tekintve nagyon keskeny és magas, vagy az emberi manipulációs zónán kívül elhelyezkedő tárgyak váltják ki a használatát (Sipos – Onina 2022:751). Jellemző, hogy az objektumok elhelyezkedésének módját írja le (pl. csillagok csoportban vagy bundaszőr kifelé ’áll’). A *lɔj*- ’függ’ ige elsősorban növények és tárgyak helyzetének megadásához használható (Sipos 2019:306). Ezenkívül az alanyok egy nagyobb csoportjánál megfigyelhető, hogy sem az

'áll', sem a 'függ' jelentés nem hozható összefüggésbe a tárgyak helyzetével (pl. talp, nyírkéreg, szem). Ilyenkor a *laj*- általános kopulaként funkcionál (Sipos 2019:308).

A színjai hantiban a 'fekszik' testtartásige kvázikopulaként csak igen ritkán használatos (Sipos 2019). A használati szabályai nem teljesen egyértelműek, így felmerül annak a kérdése, hogy esetleg már a grammatikalizáció következő fokán áll, és kopula lett belőle. Ezt a tendenciát erősítheti az is, hogy a színjai nyelvjárásban a létige és a 'fekszik' hangalakja közel áll egymáshoz (Sipos 2021:327–328). Általánosságban akkor alkalmazható kvázikopulaként, ha az ALAK jelentős kiterjedéssel rendelkezik, amely az alacsonyan lévő HÁTTÉRrel párhuzamos (Sipos–Onina 2022:748), vagy ha a tárgy az adott pozícióban nem tudja ellátni a funkcióját (Sipos–Onina 2022:751, Sipos 2024:219). Továbbá állandó formával, tartással nem rendelkező tárgyak esetén is előfordul. Az ige jelentésbővüléséhez tartozik még az inaktivitás és a dolgok elrendezettségének kifejezése (Sipos 2021:325–326).

3.5.3. Magyar

A magyar testtartásigékkel kapcsolatban is több tanulmány jelent meg az utóbbi években, aminek eredményeként az 'ül' és a 'fekszik' leírása készült el. (Oszkó 2022, Sipos–Várnai 2022). Oszkó az 'ül' igével kapcsolatban megállapítja, hogy nem viselkedik kvázikopulaként, azonban metaforikus és metonimikus jelentésbővülése gyakran előfordul: kifejezhet inaktivitást, pihenést, halogatást, kényszerű tétlenséget, illetve rész-egész viszonyt (PART OF THE SCENARIO FOR THE WHOLE SCENARIO is, pl. börtönben ül). A korpuszban nagy számban kapcsolódik érzelmekhez (pl. mosoly ül az arcán), ezek azonban kollokációknak tekintendők. (Oszkó 2022)

Sipos és Várnai (2022) vizsgálták a magyar 'fekszik' testtartásigét. Kutatásukból kiderült, hogy viszonylag gyakran használatos kvázikopulaként, azon belül pedig elsősorban földrajzi helyek, épületek elhelyezkedésének leírására (geotopographical use). Természetesen az alanyok geometriája is szerepet játszik, így sok esetben vízszintesen hosszúkás tárgyakat találunk, de megfigyelhető alaktalan vagy gömbölyű objektumok esetén is. A 'fekszik' ezenkívül alkalmazható föld alatti, rejtett, elromlott, funkcióját ellátni képtelen alanyokkal. Ami az ALAK-HÁTTÉR viszonyt illeti, a kvázikopula elsősorban az alacsonyan elhelyezkedő HÁTTÉRrel szorosan érintkező tárgyakkal fordul elő, azonban a HÁTTÉRnek nem kell feltétlenül vízszintesnek lennie. A jelentéskiterjesztések kapcsán fontos megjegyezni, hogy a 'fekszik' ige önmagában nem fejezi ki az elhagyatottságot, haszontalanságot, azonban a vele szerkesztett mondatok együttes jelentése gyakran hordoz ilyen árnyalatot. (Sipos–Várnai 2022)

Továbbá érdemes megemlíteni, hogy a testtartásigéken kívül a 'függ' és 'lóg' pozícióigék is gyakran fejezik ki a tárgyak térbeli elhelyezkedését (Sipos–Várnai 2022:756), így ezeknek a vizsgálata is tanulságokkal járhat.

3.5.4. Nganaszan

A nganaszan nyelv 'ül' testtartásigéje a magyar *ül* igével rokonítható abban az értelemben, hogy egyik nyelvben sem használható ez az ige kvázikopulaként. „A másik két kardinális testtartásigével, az 'áll' és a 'fekszik' igékkel összehasonlítva úgy tűnik, az 'ül' rendelkezik a legkevésbé fejlett képi jelentéshálózattal. Ez annak lehet köszönhető, hogy az 'ül' nem rendelkezik kiemelkedő orientációval a fizikai térben. Kifejezetten antropomorf, mivel közvetlenül az emberi test egy szerkezeti elemére utal (és tágabb értelemben minden lábbal rendelkező élőlényre)” (Várnai 2021b:438). Ez alapján érthető, hogy az ige alanya a legtöbb esetben ember, néha madár. Az ige tágabb szemantikája tartalmazza még az 'inaktivitás' és a 'börtönben ül' jelentést, utóbbi valószínűleg orosz minta alapján. (Várnai 2021b)

A nganaszanban az alábbi 'áll' igék szerepelnek kvázikopulaként is: a *nəŋd'i*- 'valahol van/áll, függőlegesen áll', a *héðü*- 'valahol van/áll' és a *tutu*- 'valahol van/áll, nem mozog'. Az vizsgált anyagban az előfordulások kb. 40%-a állt élettelen alannal. A 10 különböző alany között voltak közlekedési eszközök (pl. csónak, repülő), magas, hosszúkás tárgyak (pl. sátor, palack, lándzsa) és egyéb tárgyak, mint pl. csésze és hús. A csésze esetében feltételezhető, hogy a rendeltetésszerű funkció kerül előtérbe. További érdekes információ, hogy az 'áll' igék majdnem minden esetben egzisztenciális mondatban fordultak elő. (Várnai 2021a)

4. A manysi nyelv

A manysi az uráli nyelvcsalád finnugor ágához tartozó obi-ugor nyelv. Legközelebbi nyelvrokonai a hanti és a magyar. Nyugat-Szibériában, a Hanti-Manysi Autonóm Körzet területén, az Ob alsó folyásának mentén, illetve a Szverdlovszki Terület ivgyeli részén beszélik (Bakró-Nagy et al 2022). Az UNESCO nyilvántartása szerint az erősen veszélyeztetett nyelvek közé tartozik (Moseley 2010:51). Egykori négy nyelvjárása közül ma már csak az északi manysi számít élőnek. A 2020-as népszámlálás alapján kb. 12.200 fő vallotta magát manysinak, ebből kb. 2200-an beszélik a nyelvet, azonban ez a szám is drasztikusan csökken, többek között a generációk közötti nyelvátadás hiánya miatt (Rosstat²).

² Letöltés: https://rosstat.gov.ru/storage/mediabank/Tom5_tab4_VPN-2020.xlsx 2024. 10. 30.

Nyelvtanát tekintve agglutináló nyelv. Hat névszói esettel rendelkezik. Az ige grammatikai kategóriái közé tartozik az ige és a mód. Gazdag igeragozási rendszere jelöli az alany számát és személyét, továbbá a tárgyfüggő igeragozás kódolja a tárgy számosságát is. Az újabb nyelvtanok elkülönítik az információforrás szempontjából jelölt evidenciális igeragozást. Az aktív igenem mellett a passzív is széles körben használatos. Minden személyben lehetséges nominális predikátum és névszó + kopula szerkezet. A nyelv jellemzője továbbá a gazdag igeekötőrendszer és az SOV szórend. (Bakró-Nagy et al 2022)

5. A kutatás ismertetése

5.1. A vizsgált korpusz

A kutatásom északi és déli manysi folklórszövegekre irányult. A forrásanyagot három impozáns gyűjtemény szolgáltatta: a Munkácsi Bernát gyűjtéseit tartalmazó Vogul népköltési gyűjtemény négy kötete (Munkácsi 1892–1921), a finn Artturi Kannisto által feljegyzett Wogulische Volksdichtung kötetei (Kannisto–Liimola 1951–1963), valamint a Kálmán Béla által összeállított Wogulische Texte mit einem Glossar (Kálmán, 1976). Munkácsi 1888-1889-ben járt a manysiknál (Sipőcz 2010), Kannisto nem sokkal utána, 1901 és 1906 között végzett terepmunkát (Eiras 2010), így ők nagyjából hasonló nyelvállapottal találkoztak. Ettől jóval eltér Kálmán Béla gyűjteménye, aki nem közvetlenül manysi falvakban járt, hanem 1957-es leningrádi tanulmányútja (illetve egy 1966-os pótgyűjtés) során jegyezte fel a szövegeket manysi anyanyelvű adatközlőktől (Schmidt 1978). A két gyűjtési szakasz között eltelt kb. 60 év alatt jelentős nyelvromlás ment végbe. A vizsgált korpusz északi nyelvjárási szövegei Munkácsi és Kálmán gyűjtéséből származnak, míg a déli nyelvjárás szövegeit Munkácsi és Kannisto közlései tartalmazzák. A déli nyelvjárás esetében ez az összes fellelhető forrásszöveget lefedi. Arányaikat tekintve a déli manysi kb. 116 oldalnyi, a Munkácsi-féle északi manysi kb. 1133 oldalnyi, a Kálmán-féle északi manysi pedig kb. 74 oldalnyi folklórszövegből áll.³

Felmerül a kérdés, hogy miért folklórszövegeket vizsgálok. A fő indok a már fentebb is említett intenzív nyelvcsere előtti állapot, amely ezekben a szövegekben még biztosabban tetten érhető, mint a kortárs nyelvi adatokban. A kutatás középpontjában egy grammatikalizációs jelenség és metaforikus nyelvhasználat áll, amely a nyelvvesztés folyamatában a nyelv

³ Az oldalszámok minden mű esetében a szöveg fordítását is tartalmazzák, tehát ennek kb. fele az eredeti manysi forrásszöveg. A Wogulische Texte esetében is (az összehasonlíthatóság érdekében) csak a folklórszövegeket elemzem, így a versek és a mindennapi tevékenységek elbeszélései nem kerültek bele a vizsgált korpuszba.

egyszerűsödése során könnyen sérülhet vagy egy másik nyelv hatására átalakulhat. A folklórszövegek vizsgálatával a nyelv eredeti stratégiáinak feltárása a cél. A másik fontos szempont pedig az, hogy Németh Szilvia az északi manysi 'ül' ige elemzését az elmúlt 30 évben keletkezett szövegek alapján végezte el (Németh 2021), így természetesen adódik a két nyelvállapot összehasonlítása, ami a manysi nyelv történetiségén kívül a nyelvvesztés-kutatás számára is érdekes információkkal szolgálhat.

5.2. A kutatás menete: módszerek és elemzési szempontok

Az előző pontban említett gyűjtemények digitalizált változatával dolgoztam. A manysi nyelvnek a szó hagyományos értelmében vett, teljes egészében annotált és kereshető korpusza egyelőre nem létezik. A déli, tavdai nyelvjárású szövegek feldolgozottsága kiemelkedő: a Szilágyi Norbert által létrehozott Tavda Mansi Language weboldalon (<https://norbertszilagyi91.wixsite.com/tawdamansi/corpora>) minden Munkácsi és Kannisto gyűjtött szöveg eredeti lejegyzése és annotált⁴, magyar-német fordítással ellátott pdf változata is megtalálható. A déli manysi testtartásigék tartalmazó mondatokat ezekben a .pdf kiterjesztésű fájlokban végrehajtott automatikus keresés segítségével gyűjtöttem össze. Keresőszóként az igék személyrag nélküli alakjai szolgáltak: *ōn-/wōn-* 'ül', *tōńś-* 'áll', *kuj-/kój-* 'fekszik' és *kānāntl-* 'függ, lóg'.⁵

Az északi manysi testtartásigék tartalmazó mondatok összegyűjtése valamivel nehezebb volt. A Vogul népköltési gyűjteményeknek egy szkennelt változata elérhető, azonban ennek a kereshetősége erősen limitált, még magyar szavak esetén sem teljesen megbízható. Egy korábbi OTKA pályázat digitális munkálatai során azonban létrejött a kötetek északi nyelvjárású szövegeinek gépelt változata, amely egyszerű kereséssel is megbízható eredményeket ad (a projektről lásd részletesebben Sipőcz 2010). Ebben a dokumentumban a szövegek fordításai nem szerepelnek, így a mondatok és a kontextus ellenőrzésére az eredeti kötetek szkennelt verzióját használtam. A Wogulische Texte valamennyi szövege elérhető online a MorphoLogic weboldaláról (http://www.morphologic.hu/urali/texts/texts_wt.html). Magyar és angol fordítással rendelkeznek, annotációval nem, a szövegek kereshetősége megfelelő. A tavidaihoz hasonlóan, mindkét gyűjtemény vizsgálatakor az igék személyrag nélküli alakjai szolgáltak keresőszóként: *ūnl-/unl-* 'ül', *l'ūl-/l'ul-* 'áll', *χuj-* 'fekszik', *χan-* 'függ, lóg'.

⁴ A dolgozatban idézett déli manysi példamondatoknál szinte változtatás nélkül átvettem a mondatok glosszálását, egyedül az igék alanyi ragozását nem jelöltem, mivel az összes példa ilyen. Az északi nyelvjárás általam glosszált mondatait is ehhez igazítottam az egységesség kedvéért.

⁵ A speciális karaktereket nem ismeri fel teljes biztonsággal az automatikus keresés, ezért minden dokumentumban magyarul is rákerestem az igékre, mivel a glosszálásban fel voltak tüntetve.

Miután azonosítottam a [-human] jegyű alanyokkal álló, testtartásigét vagy pozícióigét tartalmazó mondatokat, Excel táblázat segítségével dolgoztam fel az adatokat. Minden szempontot próbáltam figyelembe venni, ami a szakirodalmi előzményeknél tárgyalt kutatásokban fontosnak bizonyult. Feltüntettem, hogy az adott mondat lokatív vagy egzisztenciális, élő vagy élettelen alannyal áll és megvizsgáltam az ige morfológiai felépítését. A cél minden esetben az volt, hogy meghatározzam az igeválasztás indokát, szabályát. Ehhez megvizsgáltam az alanyok elhelyezkedését, geometriáját, funkcióját és a háttérrel való kapcsolatát (képi sémák), továbbá az ige által leírt cselekvés/állapot időtartamát és az ige kontextusból következő egyéb jelentésbővüléseit, metaforizációját. A felsorolt szempontok lehetséges értékeit az 1-2. táblázat foglalja össze:

Az alany helye	geometriája	funkciója	háttérrel való kapcsolata
fent	prominens vertikális tengely	felső funkcionális felület	TARTÁLY
lent	prominens horizontális tengely	(funkció szempontjából) kanonikus helyzet	ILLESZKEDÉS
emberi zónán kívül/belül	kompakt, nincs meghatározó tengely	funkcióját nem képes ellátni	GOOD-FIT
nem releváns	széles, stabil alap	nem releváns	TÁMASZ
	láb, talp		ÉRINTKEZÉS
	alaktalan		

1. táblázat: A testtartásigékkel álló alanyok elemzési szempontjai

A cselekvés aspektusa, akcióminősége	Az ige jelentésbővülése
progresszív	'van'
duratív	'él, lakik'
habituális	'inaktív, mozdulatlan'
nem releváns	'elrendeződik valahogyan'
	PART OF THE SCENARIO FOR THE WHOLE SCENARIO

2. táblázat: Az igékhez kapcsolódó elemzési szempontok

5.3. Kutatási kérdések, hipotézisek

Dolgozatomban az alábbi kutatási kérdésekre keresem a választ:

- 1) Lehet-e kvázikopula a manysiban az 'ül' mellett az 'áll' és a 'fekszik' testtartásige, valamint a 'függ, lóg' pozícióige is? Ha igen, milyen alanyokkal állhatnak és milyen jelentéstöbbletet hordoznak?
- 2) Van-e eltérés a vizsgált testtartásigék használatában a déli, tavidai és az északi manysi nyelvjárás között?
- 3) Tapasztalható-e eltérés az *ünli* 'ül' ige megjelenésében, használatában a Németh (2021) által leírt kortárs szövegek és a jelenleg kutatott folklórszövegek között?

A hipotéziseim a következők: a manysihoz genetikailag és areálisan is közel álló hanti nyelvvel végzett részletes kutatások alapján (Sipos 2018, 2019, 2021) feltételezhető, hogy mind a három testtartásige használatos kvázikopulaként is. Várható gyakorisági sorrendjük: 'ül', 'áll', 'fekszik'. A színjai hanti 'függ' pozícióigének kialakult kvázikopula funkciója, azonban ezt a hangtörténeti változások is indokolhatják (Sipos 2019). Ha a manysiban előfordul a pozícióige kvázikopulaként, valószínűleg akkor is ritkábban, mint a tipikus testtartásigék.

Amint a bevezetőben is említettem, a folklórszövegek még az intenzív nyelvvesztés előtti állapotot őrzik. A kérdés valójában az, hogy melyik folyamat kerül előtérbe: halad tovább a testtartásigék természetes grammatikalizációs útja, és egyre több kvázikopula jelenik meg, vagy inkább az ellenkezője történik, és a nyelvvesztés következményeként a kvázikopulák eltűnését, a nyelv egyszerűsödését figyelhetjük meg?

6. Eredmények

Kvázikopula	'ül'	'áll'	'fekszik'	Össz.
Egzisztenciális mondatban	48	26	8	82
Lokatív mondatban	8	21	9	38
Össz. (db)	56	47	17	120

3. táblázat: A testtartásigék előfordulása kvázikopula szerepben

A 3. táblázat mutatja, hogy a vizsgált korpuszban hány darab olyan esetet regisztráltam, amikor a testtartásigék kvázikopula szerepben állnak. A szakirodalmi előzmények rendszerint elkülönítik a kvázikopulák lokatív és egzisztenciális mondatokban való megjelenését (ld. pl.

Németh 2021, Sipos 2024), ezért fontosnak tartom megadni ezeket az adatokat is, a továbbiakban azonban egységesen tárgyalom a két mondatípust.⁶

A több mint száz előfordulás között az 'áll' és a 'fekszik' is megtalálható kvázikopulaként, ami igazolja az első hipotézisemet. Továbbá a vizsgált korpuszban az 'ül' valóban a leggyakoribb ebben a szerepkörben, azonban érdemes kiemelni, hogy az 'áll' igének sem sokkal kevesebb az előfordulása.

Példák 'áll' (1), (2) és 'fekszik' (3), (4) kvázikopulával:

(1) *ti kōrəm lāj-kās-pākt lāpā tōńsi.*

ez három út_elágazás_PP oszlop áll.PRS.3SG

'Ezen hármas útágazat mellett oszlop áll.' (DM, VNGY IV:351)

(2) *akw[] āulet jāmās kwol lūli*

egy vég.LOC szép ház áll.PRS.3SG

'Az egyik végén szép sátor áll.' (ÉM, VNGY IV:81)⁷

(3) *mińāst nōplāktŋ muś kul-pākən jóktast:*

megy.PST.3PL megházasít.REFL.INF kicsi ház-PP ér.PST.3PL

māskeu-lāj weip nūmās lāj kōji

Moszkva_út hasonló jó út fekszik.FUT.3SG

'Nászolni mentek, a kis házhoz érkeztek, mint a moszkvai út, olyan jó út fekszik arra.'

(DM, VNGY IV:370)

(4) *nēpakət kāt-pattet pusən tot xujeyit.*

papír.PL kéz_alj.LOC mind ott fekszik.PRS.3PL

'A papiros-darabok a keze tenyerén mind ott fekszenek.' (ÉM, VNGY II:117)

A testtartásigék forrásszövegek szerinti megoszlását a 4. táblázat jeleníti meg. Az összehasonlíthatóság érdekében az összegsorban látható az adott korpusz mérete oldalszámban. A táblázat alapján megállapítható, hogy bár az igék legtöbbször a Vogul népköltési gyűjtemények északi manysi szövegeiben fordulnak elő, a kvázikopulák használatának aránya mégis jóval elmarad a másik két forrás mögött. Érdekes megfigyelni, hogy szintén a Munkácsi-féle gyűjtés északi nyelvjárású adataiban többször fordul elő az 'áll', mint az 'ül', valamint szinte kizárólag erre a forrásra jellemző a 'fekszik' használata. Ezeket az eltéréseket

⁶ Freeze (1992) értelmezését követve az egzisztenciális és a lokatív mondatok ugyanazon összetevőkből állnak, csupán az információszerkezetük eltérő.

⁷ Az északi manysi szövegekben, ahol Munkácsi ä-t írt, ott e-t használok, az 'e-t pedig a transzkripciókban megszokott ə jelöli. A mondatok magyar fordítását változtatás nélkül átvettem.

magyarázhatja a szöveggyűjtemény specifikussága: a mitológiai énekek, medvénekek, hőse nekek nem olyan meseszerűek, kevesebb leíró részt tartalmaznak, mint a déli nyelvjárású, valamint a Kálmán-féle északi dialektusú mesék.

	Déli (Munkácsi, Kannisto)	Északi (Munkácsi)	Északi (Kálmán)
'ül'	16	33	7
'áll'	5	35	7
'fekszik'	2	14	1
Össz. (db/oldal)	23 / 116	82 / 1133	15 / 74

4. táblázat: A testtartásigék megoszlása forrásszövegek szerint

A továbbiakban külön elemzem a testtartásigékkel álló szerkezetek szintaktikai és szemantikai sajátosságait. Figyelembe veszem az alanyok geometriai tulajdonságait, kiterjedését, funkcióját és az ALAK HÁTTÉRrel való kapcsolatában megmutatkozó képi sémákat.

6.1. Az 'ül' (DM: *wōnə/ōnə*, ÉM: *ūnli*)

Az 5. táblázat tartalmazza az 'ül' kvázikopulával előforduló [-human] jegyű alanyokat tematikusan csoportosítva. A leggyakrabban előforduló főnevek a ház (és csűr), a fazék, a hegy, az asztal és a csésze.

Kategória	Előfordulás
természeti képződmény	folyószakasz, gyökér, hegy, orom, pusztaság , szikla
emberi létesítmény	élésdúc, éléspajta, ház, csűr, kovácműhely, kút, oszlop , sátor, vár/város
állat	béka, holló, sas
háztartás/eszköz	ágy, asztal, bölcso, csésze, fazék/üst, ládika, nyílvascsomó, öv, szék
anyag/megszámlálhatatlan	dőghalom, ennivaló, forgácshalom, húsrakás, rézürlék, szakáll, szérű(ágy)

5. táblázat: Az 'ül' kvázikopula [-human] alanyai

Álljon itt egy-egy példamondat minden kategóriából:

(5) *košar ēli-palt karəs ur ūnləs.*
mókus előtt magas hegy ül.PST.3SG
'A mókus előtt magas hegy állt.' (ÉM, WT:56)

- (6) *ūs-kwoŋ'elt jāniy kwol ūnli*
város_közép.LOC nagy ház ül.PRS.3SG
'A város közepén nagy ház áll.' (ÉM, VNGY IV:329)
- (7) [*pótət ālāslas, sósət ālāslas,*]
uk jārt šerkās wōnə.
egy hely.3PL sas ül.FUT.3SG
'[Récéket ölt, jávorokat ölt,] egy helyt egy sas ül.' (DM, VNGY IV:359)
- (8) *kwol-kiwertə χūrem vit-pūt ūnleyit.*
ház_belső.LOC.DEF három víz_üst ül.PRS.3PL
'A házban három üst áll.' (ÉM, VNGY I:75)
- (9) *χār-ōjkanəl palt hōwl'-aŋa ti ūnli*
rén_bika.ABL PP hús_rakás PTC ül.PRS.3SG
'A rénbika húsrakása ott fekszik.' (ÉM, WT:56)

Az alanyok geometriai tulajdonságait és kiterjedését nézve megállapítható, hogy leginkább a tárgyak kompaktsága számít, sem a vertikális, sem a horizontális kiterjedés nem meghatározó. A méret sem mérvadó, nagy objektumoknál, mint pl. hegy, szikla, csűr hangsúlyos még a talajon való vízszintes kiterjedés. Anyagokra és megszámlálhatatlan dolgokra is vonatkozhat, ha egy elrendezett, egyértelmű határokkal rendelkező halomról van szó. Fontos a stabilitás, hogy a tárgyak képesek legyenek megtartani önmagukat. A háttér egy kivételtől eltekintve minden esetben a talaj. Talppal, lábbal rendelkező entitások (pl. állatok, asztal, szék) és tartályszerű tárgyak (pl. bölcso, csésze, fazék) is ülnek. Az alany szokatlan helyzetére, nem kanonikus funkciójára egy utalást találtam (11), lásd lentebb.

Az 5. táblázatban félkövérrel kiemelt elemek látszólag ellentmondanak az eddig tapasztaltaknak: a folyószakasz és a pusztaság horizontálisan elterülő, a háttérrel egybeolvadó entitás, így 'fekszik' igét várnánk hozzá, az oszlop pedig egyértelműen vertikális kiterjedésű, kevésbé stabil, ami elsősorban az 'áll' ige alanyaira jellemző. A folyószakasz és az oszlop esetében felmerül az 'ül' modifikátori szerepe (ld. Németh 2021). A pusztaság szóösszetétel *mā* tagja földet jelent, amely kiválthatja az 'ül' igét. Másik elképzelhető magyarázata egyfajta perspektíaváltás, ALAK-HÁTTÉR szerepcsere (10):

- (10) *pupakw ēli-palt pāntəm χara-mā ūnli.*
bálvány.DIM előtt sík.ADJ pusztaság ül.PRS.3SG
'A medve előtt sík pusztaság terül el.' (ÉM, WT:56)

A történet szerint a mókus és a medve felülnek egy oromra egymásnak háttal, és onnan nézik, hogy merről bukkan fel a nap. Információszerkezeti szempontból az a fontos, hogy a mókus előtt egy szikla van, a medve előtt pedig a pusztaság, így a folytonos topikalizáció érdekében nem azt mondja, hogy a medve a pusztaság előtt ül, hanem fordítva.

Az 'ül' testtartásige alanyainak ALAK ÉS HÁTTÉR képi sémákon alapuló kapcsolatában egyedül az ON reláció figyelhető meg (ld. Sipos 2024), azon belül is döntően a TÁMASZ (SUPPORT) kategória. Egy esetben beszélhetünk ÉRINTKEZÉS (ATTACHMENT) sémáról (11):

- (11) *[miñǎst, öñkwél pākən jistǎ: ǎ kǎn pəl ikám,]*
tōšpone ōne, menámtektīm jilmiñās.
 szakáll.3SG ül.FUT.3SG tép.REFL.GER elmegy.PST.3SG
 ['Mentek, a farönkhöz jöttök: ott bizony senki sincs], a szakálla van ott, azt kitépve elment.' (DM, WV III:177)

6.2. Az 'áll' (DM: *tōñsi*, ÉM: *l'ül'i*)

Kategória	Előfordulás
természeti képződmény	földdarab
növény, állat, testrész	cirbolyafenyő, far(ok), fenyő, fűszál, haj, hattyúnyak, jávorszarvas, kóró, nyárfa, nyírfa, nyúlful, toboz, vörösfenyő
emberi létesítmény	oszlop, sátor
eszköz, tárgy	hágcsó, íj, kard, létra, nyíl, ostor, rénhajtó rúd
anyag/alaktalan	füst, holdvilág, napfény, vér
lyuk	egérlyuk, lyuk

6. táblázat: Az 'áll' kvázikopula [-human] alanyai

A 6. táblázat tartalmazza, hogy az 'áll' kvázikopula milyen [-human] jegyű alanyokkal fordul elő a vizsgált korpuszban. A leggyakoribb főnevek a fák, utána következik a sátor.

Példák kategóriánként:

- (12) *[...]ñolet jamese janit mā-lāmtkwe l'ül'i.*
 [...]orr.3SG.LOC jó nagyság.ADJ föld_darab.DIM áll.PRS.3SG
 '... az orrán [ti. a vöcsök] egy jókora nagyságú földdarabka áll.' (ÉM, VNGY I:2)
- (13) *mǎ pǎkt ǎnó tōñcǎs*
 mező PP fenyő áll.PST.3SG
 'A mezőnél egy fenyő állt.' (DM, WV I:161)

- (14) [...] *akw[] māt ās sāt nuj-kwol l'ūli*
 egy hely.LOC megint hét posztó_ház áll.PRS.3SG
 '[...] egy helyt megint hét posztós sátor áll.' (ÉM, VNGY I:8)
- (15) [*kāten āṇkwāti:*]
sāt urəp χāmsite kātət l'ūli
 hét oldal.ADJ ostor.3SG kéz.3SG.LOC áll.PRS.3SG
 '[A kezére pillant:] hát hét oldalú ostora van benne.' (ÉM, VNGY I:19)
- (16) *taw sayet χātəl tot l'ūli,*
 ő hajfonat.3SG.LOC nap ott áll.PRS.3SG
taw sayet ēt-pos tot l'ūli
 ő hajfonat.3SG.LOC hold-fény ott áll.PRS.3SG
 'Az ő hajfonatán ott áll a nap, az ő hajfonatán ott áll a holdvilág.' (ÉM, VNGY I:40)
- (17) [*jolel' āṇkwāti:*]
ńoliṇ mātapriś asä l'ūli
 orr.ADJ egér lyuk áll.PRS.3SG
 '[Lefelé pillant:] egy egérlyuk áll [előtte.]' (ÉM, VNGY I:12)

Látható, hogy ezek az elemek kevésbé egységesek alakjukat tekintve, mint az előbb tárgyalt csoport. Ami összeköti őket, az az alaphoz képest jelentős vertikális kiterjedés (pl. fa, oszlop), illetve a hosszú, de stabil alappal nem rendelkező tárgyak esetén (pl. íj, kard, létra) az aktuális függőleges pozíció. A stabil alátámasztás hiányát hangsúlyozza, hogy a nagy és kompakt földdarab a madár orrán nem ül, hanem áll (12).

Kilóg ebből a sorból a sátor, ami gyakori előfordulása miatt is magyarázatot igényel. A fentiekben láttuk, hogy az épületek általában az 'ül' konnotációt váltják ki. Véletlen előfordulásról azonban azért sem lehet szó, mert a sátor építésére is az 'állít' igét használják. Elképzelhető, hogy a sátor esetében egy átmeneti, könnyen szétszedhető lakhelyről van szó, ami miatt nem illik hozzá a tartós, változatlan formát kifejező 'ül', ennek a bizonyításához azonban anyanyelvi beszélő megítélésére lenne szükség. Sipos ugyanezt a hanti kapcsán is kimutatta (Sipos 2018:226)

Egy jól elkülöníthető csoportot alkotnak az alaktalan és anyagszerű dolgok. Felmerül, hogy mind a formai, mind az időbeli stabilitás extrém hiánya váltja ki ezt a képzetet, mint ahogy az emberi álló pozíció is minden esetben csak átmeneti. Másik lehetséges magyarázatnak tartom

a Keegan (idézi Sipos 2024:221) által a mbai nyelv kapcsán megfigyelt összetettségi kritériumot: ha egy tárgy egyenletes, apró részekből áll (pl. liszt vagy folyékony anyagok), akkor fekszik, míg ha az anyag egyetlen részecskéjéről van szó, akkor az 'ül' igével használatos. Ellentmondó adatok hiányában nem kizárható, hogy a manysi egy ilyen jelentésmegkülönböztetésre az 'áll'-'ül' differenciálást alkalmazza.

Az ALAK-HÁTTÉR kapcsolatának képi sémák szerinti kategorizálása a következő eredményekre vezet: egyrészt fontos az ALANYOK perceptuálisan szembeötlő, a háttérből kiálló volta, így elkülöníték egy KIUGRÓ (SALIENT) kategóriát (18). Másrészt a hosszas stabilitás nélküli felületi érintkezés leírására alkalmas a KAPCSOLAT + (TENGEY-)EGYENSÚLY összetett képi séma (Kothencz 2012 alapján). Ebben az értelmezési keretben az alaktalan dolgok KAPCSOLATA a FELÜLETTel nem erős és nem szilárd (ld. Paul Deane 1992: 63, idézi Kothencz 2012), átmeneti állapotukat egyfajta temporális egyensúlynak is felfoghatjuk.

- (18) *maškən ost lūli*
 farok.2SG felszín.LOC áll.PRS.3SG
 'kilátszik a farkad' (Lit. a farkad a felszínen áll) (ÉM, WT: 54)

6.3. A 'fekszik' (DM: *kóji, kúji*, ÉM: *χuji*)

Kategória	Előfordulás
természet	fa, fatörzsdarab, jég
emberi létesítmény	kapu, kerítés
eszköz, tárgy	fejsze, írás/könyv, kártyajáték, kendő, ruha, sapka
anyag/megszámlálhatatlan	lábnyom, lyuk, út, nyom

7. táblázat: A 'fekszik' kvázikopula [-human] alanyai

A 'fekszik' kvázikopula mindössze 17-szer fordul elő a forrásszövegekben, használata mégsem mondható esetlegesnek. Leggyakrabban az út, nyom főnevekkel áll együtt.

Példák az egyes tematikus csoportokra:

- (19) *[tajəχ tot, māñ jākwe ulttə tənkwitem,]*
χaslitim lūpi-sup χuji.
 mohos fatörzs_darab fekszik.PRS.3SG
 '[majd ott a kis folyócskán keresztül] egy moszatos, mohos fatörzsdarab fekszik' (ÉM, VNGY III:219)

- (20) *kart[]-āwi paliy χuji.*
 udvar_ajtó fél.TRANSL fekszik.PRS.3SG
 'Az udvar kapuja nyitva áll (fekszik).' (ÉM, VNGY IV:328)
- (21) *[kül küern jūtōstā:]*
tīnīkār ōnē üstālāt, kártākōlōtā kojī [...].
 ennivaló ül.FUT.3SG asztal.LOC kártyajáték fekszik.FUT.3SG
 '[Betérnek a házba,] ennivaló ül az asztalon, kártyajáték fekszik ott [...]' (DM, WV III:184)
- (22) *jūl'a χūl'tam χansem toχ χuji*
 hátra marad.PTCP.PST hímzés.1SG úgy fekszik.PRS.3SG
 'Hátramaradó hímzésem (talpam nyoma) úgy fekszik [ti. az ösvényen].' (ÉM, VNGY III:310)

Az alanyok geometriáját nézve megállapítható, hogy hangsúlyos az objektumok horizontális kiterjedése. A nem kanonikus pozíció kifejezésére is alkalmas, pl. eldőlt fa vagy kerítés.

A legfontosabb azonban az ALAK és HÁTTÉR viszonya, hiszen a legtöbb esetben teljes felületes érintkezésről van szó, elhanyagolható vertikális kiemelkedéssel (pl. kártya, papír, ruhadarabok). Ez a KAPCSOLAT + FELÜLET + EGYMÁSRA HELYEZÉS összetett képi sémával fejezhető ki a legjobban (Kothencz 2012 alapján). A FELÜLET fontosságát mutatja az is, hogy a tárgyak szokatlan pozíciója esetén az érintkező felületek átmeneti volta áll a középpontban. Ez utóbbi adhat választ akár arra az érdekes kérdésre, hogy a nyitott kapu miért 'fekszik' (20). Ugyanakkor további magyarázatra szorul, hogy a lyuk esetében miért használható a 'fekszik' testtartásige (23) is.

- (23) *[ań tot ās sēltite: ań kēnt,]*
muli-sāmnal akw[] ase χuji.
 vendégszobarekesz_zug.ABL egy lyuk.3SG fekszik.PRS.3SG
 [Most ott ismét meg akarja szerezni:] hát a vendégszobarekesz sarkából csupán a
 [kivezető] lyuka látszik (fekszik). (ÉM, VNGY II:125)

6.4. A 'függ, lóg' pozícióige

A 'függ, lóg' (DM: *kānāntli*, ÉM: *χani*) esetében jóval nehezebb elkülöníteni a kvázikopula-használatot, mint a testtartásigéknél. Viszonylag ritkán fordul elő a korpuszban, és sokszor nehéz megítélni, hol tart a grammatikalizációs folyamatban, mennyi információt ad

hozzá a mondatjelentéshez az ige elsődleges szemantikája, lásd (24) (25). Az azonban megállapítható, hogy tavdai manysi szövegekben gyakoribb a használata az északi nyelvjáráshoz képest (északi előfordulás: 13 db, tavdai: 9 db).

- (24) [eñcük jókts müś külnā, jū tós jā šā roktās:]
 āwī sākət līk sātər wesē kânāntlāt.
 lány.3SG bél.PL faszög szerte mindenhol függ.PRS.3PL
 '[Az öregember a kicsi házhoz érkezett, belépett, és egészen megijedt:] a lánya
 belei a faszögön szerte mindenhol fel vannak akasztva.' (DM, WVd III:200)
- (25) karapli pāχət nēyisələm mān χāp-sup χanəsli.
 hajó oldal.LOC köt.PTCP.PST kis ladik függ.FREQ.PRS.3SG
 'A hajó oldalán odakötött kis ladikocska függ.' (ÉM, VNGY IV:334)

7. Az északi manysi ūnli 'ül' ige kortárs és folklórszövegekben

Németh Szilvia (2021) kortárs nyelvi anyagot elemezve vizsgálta az ūnli testtartásigét. A tanulmány jó lehetőséget kínál arra, hogy összevegyem a jelenkori nyelvállapotot az általam vizsgált XIX-XX. század fordulóján gyűjtött folklórszövegekkel. Németh kutatását a 3.5.1. alfejezetben már bemutattam, így itt az ő eredményeinek és az én adataimnak az összehasonlítására szorítkozom. A minél egységesebb kép érdekében a három szöveggyűjtemény közül csak a Vogul népköltési gyűjtemények (VNGY) négy kötetét elemzem, mert az a legkorábbi gyűjtésű és legnagyobb terjedelmű anyag.

A 8. táblázatban láthatók az ūnli jelentések szerinti előfordulásai:

Állítmány típusa	Jelentés	Előfordulás (Németh 2021)	Előfordulás (VNGY)
modifikátor	modifikátor	12 (3,7%)	16 (5,9%)
kvázikopula	van	154 (47,1%)	33 (12,2%)
önálló állítmány	ül	124 (37,9%)	92 (33,9%)
	inaktív	22 (6,7%)	23 (8,5%)
	él	10 (3,1%)	80 (29,5%)
	elrendeződik	2 (0,6%)	(1)
	PART OF THE SCENARIO FOR THE WHOLE SCENARIO	3 (0,9%)	32 (11,8%)
Összesen		327	271

8. táblázat: Az ūnli ige jelentései és előfordulási arányuk kortárs és folklórszövegekben

Az összehasonlításnál a Németh (2021) által alkalmazott csoportosítást használok, így elkülönítem az állítmány típusa alapján a kvázikopulákat, a modifikátorokat és az önálló állítmányokat. A modifikátorok olyan konverbiumi szerkezetek, ahol az igét egy határozói igenév előzi meg, pl. sírva fakad. Az önálló állítmányok esetében az elsődleges jelentésen kívül vizsgált három fő jelentésbővülés az 'inaktív', az 'él' és az 'elrendeződik'. (Németh 2021)

Mivel a két vizsgált korpusz nagysága eltérő, nem az egyes állítmányi kategóriák számossága, hanem az adott korpuszon belüli aránya mérvadó. Míg Némethnél egyértelműen a kvázikopula-használat dominált, az előfordulások szinte felével, addig a folklórszövegekben ez csupán 12,2%. A VNGY-ben legtöbbször lexikális jelentésében szerepel az ige (33,9%), valamint az 'él' jelentéskiterjesztés kerül előtérbe (29,5%). Utóbbi a kortárs nyelvhasználatra nem jellemző.

'Elrendeződik' jelentésű példát egy darabot találtam, de valójában ez is kvázikopulaként szolgált egy élettelen alany mellett, ezért az önálló állítmányhoz csak zárójelben soroltam be. A modifikátorok és kvázikopulák esetében is találunk átfedést: 5 esetben mindkét kategóriát megadtam az igének, mivel gyakori élettelen alanyokról (pl. hegy, folyó) volt szó.

Németh (2021) is említi, hogy vannak ritkábban előforduló jelentések is, mint pl. 'királyként ül', 'börtönben ül', ezeket azonban marginálisnak tekinti. Úgy vélem, hogy ezeket egy nagyobb kategória részeként, PART OF THE SCENARIO FOR THE WHOLE SCENARIO típusú metonímiaként érdemes kezelni (ld. Sipos 2024). A Vogul népköltési gyűjteményekben talált példák közül ebbe a kategóriába soroltam az 'uralkodik', a 'börtönben ül' és a 'virraszt' jelentésű igéket.

A 9. táblázat tartalmazza a Vogul népköltési gyűjtemények és Németh mesei műfajú szövegeinek kvázikopulákkal előforduló alanyait:

Jelentéscsoport	Előfordulás mindkét helyen	Németh (2021) mesék	VNGY
településtípus	x	x	város
épülettípus	ház, erdei ház	istálló, szálloda, bálványház, lakhely/fészek	élésdúc, éléspajta, vár, sátor
természeti képződmény	x	x	hegy, folyószakasz, szikla, gyökér, orom, pusztaság, föld

lábbal, talppal rendelkező objektum	asztal	autó, sítalp	szék
tartályszerű forma	csésze, bölcso	csésze-doboz, edény, nyírhéj edény, zsák, ruhanemű, háló, csónak, autó	fazék, ládika
közlekedési eszköz	x	csónak, autó, sítalp	x
testrész	fej	toll, csont	x
megszámlálhatatlan tömegű objektum	halom	zsír, vízállás	x
egyéb	x	fadarab, gyerekjáték	öv, oszlop

9. táblázat: Az űnli testtartásige élettelen alanyai és ezek előfordulása Németh (2021) alapján

Épülettípusból és tartályszerű formából található a legtöbb a két forrásanyagban. Érdekes jelenség, hogy a Vogul népköltési gyűjteményekben oly gyakori településtípus és természeti képződmények a kortárs szövegekben nem állnak kvázikopulával. Utóbbiban viszont a közlekedési eszközöknél nem jelenik meg, bár érdemes megjegyezni, hogy a csónak vízre helyezését az 'ül' ige műveltető alakjával fejezik ki.

Az 'ül' testtartásige grammatikalizációs ösvényeihez tartozhat az aspektus és akcióminőség kifejezése. Németh a következőket írja erről: „Az űnli testtartásige különböző jelentéseiben több-kevesebb mértékben, de állandóan jelen volt a folyamatosság és az esetek többségében a duratív jelentésmozzanat is. Már az ige 'ül' jelentésben szereplő példáinak 29,8%-a relatíve hosszan tartó, folyamatos cselekvést kódolt ('ül+időt tölt'). Az 'ül' jelentésben volt a leggyakoribb a duratív-deminutív akcióminőséget kódoló igeképzős alak, az összes 'ül' példamondat 37,1%-ában lehetett képzőt találni” (Németh 2021:63). A szerző által adatolt két igeképző a -*χōl* duratív-deminutív (47 db) és az -*nt* gyakorítóképző (16 db). Az általam vizsgált szövegekben is hasonló arányban fordult elő az -*nt* képző, 15 esetben jelent meg 'üldögél' jelentést kódolva (26). A -*χōl* képző esete speciális: ilyen formában egyáltalán nem szerepel a Vogul népköltési gyűjteményekben, viszont egy szövegben 4-szer is feltűnik az *ūnləχ ōli* szerkezet 'üldögélve van' jelentésben (27), így elképzelhető, hogy a későbbiekben ebből grammatikalizálódott.

(26) *naŋ ań űnlenteyin, nōmseŷin χotel' kwālapunkwə*
te most űl.FREQ.PRS.2SG gondol.PRS.2SG hová kimegy.MOM.INF
'Te mostan üldögélsz, gondolkozol: merre lehetne távozni.' (ÉM, VNGY III:225)

- (27) *janiy piye ōjka muli-pāl ōulet*
 nagy fiú.3SG öreg vendég_rekesz vég.3SG.LOC
ti ūnləχ ōli
 PTC ūlve⁸ van.PRS.3SG
 'Nagyobbik fia, az öreg, a vendégrekesz végében im ott üldögél (üldögélve van).' (ÉM, VNGY III:369)

Ezen a két képzőn kívül is található még sokféle mozzanatos, duratív és frekventatív akcióminőséget kódoló képző az északi manysiban. Közülük több hasonló hangalakkal rendelkezik, így a lejegyzések alapján sokszor nehéz megállapítani, hogy az adott szóalakban melyik toldalék jelenik meg. A Vogul népköltési gyűjtemény szövegeiben gyakoriak az -l elemet tartalmazó képzővel ellátott szóalakok (41 db). A morfémajegyzék, amely az Ob-Ugric Database: analysed text corpora and dictionaries for less described Ob-Ugric dialects című projekt keretében létrejött honlapon érhető el (<https://www.babel.gwi.uni-muenchen.de/index.php?abfrage=welcome&navi=introduction&subnavi=>), az alábbi képzőket (és allomorfiákat) adja meg: -l (-il) duratív, -lan frekventatív és -al (-āl), -alt mozzanatos képző.

- (28) *χajtnə tul silmeŋ ūs tot ta ūnlili,*
 fut.PTCP.PRS felhő szel.ADJ vár ott PTC ül.DUR.PRS.3SG
minnə tul l'ūl'it ūs tot ta ūnlili
 megy.PTCP.PRS felhő áll.ADJ vár ott PTC ül.DUR.PRS.3SG
 'Futó felhőt szelő vár áll íme ottan, menő felhő magasságú vár áll íme ottan.'
 (ÉM, VNGY II:31)
- (29) *jāŋk lū sise tarməl ūnlilāli*
 jég ló hát.1SG PP ül.DUR.PRS.3SG
 'Jégszín szőrű lova háta fölött üldögél [...].' (ÉM, VNGY III:135)

Összefoglalva, a kortárs nyelvi anyagokon végzett vizsgálat és a Vogul népköltési gyűjtemények szövegeinek összevetése során jelentős különbségeket találtam: a testtartásigék kvázikopula-használata a kortárs szövegekre jellemzőbb, az önálló állítmányok jelentéskiterjesztései viszont a folklórszövegekben gyakoribbak. Az alanyok tekintetében is mutatkoznak eltérések, a természeti képződmények inkább a VNGY szövegeire jellemzők, míg a közlekedési eszközök és modernebb tárgyak Németh kutatásában tűnnek fel. Az ige mindkét

⁸ Az *ūnləχ* szóalak morfológiai felépítése nem világos, a nyelvelírásokban -χ gerundium nem ismert. A szó jelentését Munkácsi Bernát fordítása alapján adom meg.

szöveggyűjteményben hordozhat aspektuális tartalmat, morfológiai jelölése azonban nem teljesen egyezik: az *-nt* képző hasonló arányban fordul elő, a VNGY-re jellemző az *-l* elemet tartalmazó különféle duratív és mozzanatos képzők használata, Németh adatai között pedig a *-χōl* képző a leggyakoribb.

8. További kutatási irány

A testtartásigék nagyon gazdag kutatási anyagot szolgáltatnak, így vizsgálatuk koránt sem mondható befejezettnek. Az általános szakirodalom nem tárgyalja külön az igenévi alakokat, azonban az elemzett anyagban jelentős számban fordulnak elő, így mindenképpen további figyelmet érdemelnek.

A manysi a mai napig megőrizte az uráli nyelvekre alapvetően jellemző monofinit mondat szerkesztési stratégiát (Skribnik 2022:1017), vagyis általános az igeneves szerkezetek használata. Sz. Kispál Magdolna megfogalmazásában: „Az állítmányból lett igenévi alany és tárgy általános térhódítása arra vall, hogy a mondatalkotás uralkodó elve még mindig az ősi szintézis. Vele szemben mutatkoznak ugyan az ellenkező tendenciának, az analitikus folyamatnak a nyomai is, ezek azonban még csak kísérletező kezdetek, melyek korszakunkban nem fejlődtek tovább: az erősen önálló határozói igenévi szerkezetek nem bomlottak ki teljesen a mondatból, nem váltak igazi, szabad sorrendű, kötőszós mellékmondatokká” (Sz. Kispál 1966:346).

Ezek alapján nem hagyhatjuk figyelmen kívül a testtartásigék szintaktikai-szemantikai vizsgálata során a non-finit alakokat sem, hiszen ugyanazt a kognitív tartalmat fejezik ki, mint a finit állítmánnyal rendelkező mellékmondatok, csak más információszerkezeti struktúrával.

A non-finit igei alakoknak négy fő csoportja különíthető el: az infinitívusz (főnévi igenév), a konverbium (főként határozói igenév), a particípium (melléknévi igenév) és a cselekvésnevek. A manysiban is megtalálhatók ezek a kategóriák, bár a cselekvésnevek (AN, action nominal) alakilag egybeesnek a particípiumokkal⁹ (Ylikoski, 2022). A particípiumoknak van jelen és múlt idejű alakja, továbbá a melléknévi és a határozói igeeknek van aktív és passzív olvasata is (Sz. Kispál 1966).

A 10. táblázat tartalmazza az északi manysi testtartásigék non-finit alakjait. A legáltalánosabb morfémaváltozatokat tüntettem fel, fontos azonban megemlíteni, hogy minden

⁹ Az egyszerűség kedvéért minden előfordulást particípiumként glosszáltam.

toldaléknak többféle allomorfa is létezik, a múlt idejű participium és a gerundium gyakran csak kontextus alapján különíthető el.

ige	INF	PTCP/AN		CVB
		jelen	múlt	
'ül'	ūnlun̄kwe	ūnlene	ūnləm	ūnlime
'áll'	l'ūl'un̄kwe	l'ūl'ne	l'ūl'əm	l'ūl'ime
'fekszik'	χujun̄kwe	χujne	χujəm	χujime

10. táblázat: Az északi manysi testtartásigék legáltalánosabb non-finit alakjai

A (30)-(35) példamondatok szemléltetik a testtartásigék használatát kvázikopulaként és jelen idejű participiumi szerkezetben. A mondatpárok közül a kvázikopula funkciót mindig az első tagnál, az igeneves szerkezetet pedig a másodiknál figyelhetjük meg. Az összehasonlíthatóság érdekében az alanyok mindkét szerkezetnél megegyeznek. Először az 'ül' (30)-(31), utána az 'áll' (32)-(33), majd a 'fekszik' (34)-(35) igét tartalmazó példák:

- (30) *ūs-kwoŋ'əlt jəniŋ kwol ūnli*
város_közép.LOC nagy ház ül.PRS-3SG
'A város közepén egy nagy ház áll.' (ÉM, VNGY IV:329)

- (31) *[Numi-Tōrem jāŋəm, ānəm au]*
kwol ūnlənə jəniŋ jelpiŋ mā-lōmt tāräten!
ház ül.PTCP.PRS nagy.DX szent föld_darab bocsát.IMP
'[Numi-Tōrem apám, nekem egy] háztérületnyi (ház elterülő) nagyságú szent földdarabot bocsáss alá!' (ÉM, VNGY I:135)

- (32) *[nasat'i āp'st'ēt pātəram,]*
top ātane ost l'ūl'ēŋət.
csak haj.PL.3SG felszín.LOC áll.PRS.3PL
'[Öccse bizony elsüllyedt,] csak a haja (tsz.) látszik ki (áll ki) már.' (ÉM, WT:62)

- (33) *pun̄ket l'ūl'nə sāt āte sōŋe saryenteyit.*
fej.3SG.LOC áll.PTCP.PRS hét haj.3SG mind rezeg.PRS.3PL
'Fején álló hét haja mindannyi rezeg' (ÉM, VNGY III:223)

- (34) [tajəχ tot, māñ jākwe ulttə tāñkwitem,]
 χaslitim lūpi-sup χuji.
 mohos fatörzs_darab fekszik.PRS.3SG
 '[majd ott a kis folyócskán keresztül] egy moszatos, mohos fatörzsdarab fekszik' (ÉM, VNGY III:219)
- (35) tōwe tōuləm il' jiw tot ta χujnet
 ág.3SG telik.PTCP.PST nedves fa ott PTC fekszik.PTCP.PRS.3SG
 nāñki.
 látszik.PRS.3SG
 'egy ága megnőtt (megteltet) nedves fa fekszik ím ott, [az] látszik.' (ÉM, VNGY IV:201)

A 11. táblázat tartalmazza a Vogul népköltési gyűjtemények I–IV. kötetében előforduló északi manysi *ūnli* 'ül' ige finit és non-finit alakjainak gyakoriságát.¹⁰ Érdekes megfigyelni, hogy szinte ugyanannyi véges és nemvéges igei alak fordul elő a vizsgált szövegekben, ugyanakkor a jelen idejű particípium kiemelkedően gyakori, az 'ül' összes előfordulásának mintegy 35%-át teszi ki.

	Finit	INF	PTCP		CVB	AN
			jelen	múlt		
'ül'		9	190	26	14	26
Össz.	271	265				

11. táblázat: Az *ūnli* 'ül' ige finit és non-finit alakjainak gyakorisága a Vogul népköltési gyűjteményekben

A véges és nemvéges igealakok összehasonlíthatóak abból a szempontból is, hogy milyen arányban őrzik az ige eredeti, lexikális jelentését, és mennyire jellemző rájuk a jelentéskiterjesztés. Mivel a jelentések bővülése fokozatosan történik, sokszor nehéz megállapítani anyanyelvi tudás nélkül, hogy az adott szövegkörnyezetben az *ūnli* milyen mértékben jelenti azt, hogy 'ül', 'él, lakik' vagy 'tétlen, mozdulatlan'. Azonban úgy gondolom, hogy ez a bizonytalanság is arról árulkodik, hogy az ige elindult a jelentésbővülés irányába, hiszen nem tudjuk egyértelműen kijelenteni, hogy az elsődleges jelentésében szerepel. Éppen ezért a nehezen eldönthető eseteket is a jelentésbővülés kategóriájába soroltam.

¹⁰ Az adatok tartalmazzák a mozzanatos és duratív képzőkkel ellátott igeformákat is.

	Lexikális jelentés	Jelentésbővülés
Finit igei alak	90	181
Non-finit igei alak	30	235
Összesen	120	416

12. táblázat: Az *ünli* 'ül' ige finit és non-finit alakjainak jelentésbővülése

A 12. táblázatban megfigyelhető egy alapvető különbség a véges és nemvéges igei alakok jelentésbővülése között: az előbb megállapítottuk, hogy a két csoport hasonló elemszámmal fordul elő az elemzett szövegekben, így az értékek összehasonlításakor kitűnik, hogy mennyivel gyakoribb a non-finit igealakok jelentéskiterjesztése. Általánosságban is igaz, hogy északi manysi 'ül' a lexikális jelentéséhez képest 3,5-szer gyakrabban hordoz jelentéstöbbletet, a non-finit alakok esetében viszont majdnem 8-szor annyi jelentéskiterjesztést jegyeztem fel, mint lexikálisat.

9. Összegzés

A vizsgált folklórszövegek alapján megállapítható, hogy a manysi az 'ül', az 'áll' és a 'fekszik' testtartásigét is alkalmazza kvázikopulaként. Az igeválasztásban szerepet játszik az alanyok geometriai tulajdonsága és kiterjedése, azonban fontosabb az ALAK és a HÁTTÉR kapcsolata, stabilitása térben és időben. A vizsgált szövegek alapján nem lehet egyértelmű választ adni arra a kérdésre, hogy a pozícióige használható-e kvázikopulaként. E funkciójának megállapításához további kutatásra van szükség.

A nyelvjárások közti különbség a kvázikopula-használat gyakoriságában érhető tetten: a tavdai manysi szövegekben kb. 2,5-szer gyakrabban szerepelnek testtartásigéből létrejött kvázikopulák, mint az északi nyelvjárású forrásokban. Ennek oka az is lehet, hogy a déli szövegek minden esetben mesék, az északi forrásokban viszont teremtménymítoszok és hősénekek is szép számmal előfordulnak.

Az *ünli* kortárs szövegekben és folklórányagokban való összehasonlítása alapján elmondható, hogy a nyelvvesztés ellenére a manysi testtartásigék továbbmentek a grammatikalizáció útján, használatuk általánosabbá vált. A jelentéskiterjesztések közötti különbség pedig a világ változásával is összefüggésben van, hiszen a referenciák változásával a lehetséges metonímiák köre is eltér (pl. uralkodó, autó). A későbbiekben további adatok gyűjtéséhez érdemes lenne ezt a vizsgálatot a másik két testtartásigével is elvégezni.

Dolgozatom utolsó fejezetének célja az volt, hogy az *ūnli* példáján keresztül bemutassam, milyen lehetőségek rejlenek a testtartásigék non-finit alakjainak kutatásában.

Rövidítésjegyzék

1 = 1. személy

2 = 2. személy

3 = 3. személy

ABL = ablatívusz

ADJ = melléknévképző

AN = cselekvésnév (action nominal)

CVB = konverbiум

DIM = kicsinyítő képző

DM = déli manysi

DUR = duratív képző

DX = derivational suffix

ÉM = északi manysi

FREQ = gyakorító képző

FUT = jövő idő

GER = határozói igenév

IMP = felszólító mód

INF = főnévi igenév

LAT = latívusz

LOC = lokatívusz

MOM = mozzanatos képző

PL = többes szám

PP = névutó

PRS = jelen idő

PST = múlt idő

PTC = partikula

PTCP = melléknévi igenév

REFL = reflexív

SG = egyes szám

TRANSL = transzlátívusz

VNGY = Vogul népköltési gyűjtemény

WT = Wogulische Texte

WV = Wogulische Volksdichtung

Irodalomjegyzék

- Ameka, F. K., & Levinson, S. C. (2007). Introduction: The typology and semantics of locative predicates: posturals, positionals, and other beasts. *Linguistics*, 45(5part6).
<https://doi.org/10.1515/LING.2007.025>
- Bakró-Nagy, M. & Sipőcz, K. & Skribnik, E. (2022): North Mansi. In Bakró-Nagy, M., Laakso, J., & Skribnik, E. K. (Szerk.). *The Oxford guide to the Uralic languages* (First edition). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198767664.001.0001>
- Benczes R., & Kövecses Z. (2016). *Kognitív nyelvészet*. Akadémiai Kiadó.
<https://doi.org/10.1556/9789630597340>
- Deane, P. D. (1992). *Grammar in mind and brain: Explorations in cognitive syntax*. Mouton de Gruyter.
- Eiras, V. (2010). Artturi Kanniston vogulilaisaineistot, niiden käyttö ja merkitys. In P. Kokkonen & A. Kurvinen (Szerk.), *Kenttäretkistä tutkimustiedoksi*. Helsingin yliopisto. 139–151.
- Freeze, R. (1992). Existentials and Other Locatives. *Language*, 68(3), 553–595.
<https://doi.org/10.2307/415794>
- Heine, B., & Kuteva, T. (2002). *World Lexicon of grammaticalization*. Cambridge University Press.
- Kálmán B. (Szerk.). (1976). *Wogulische Texte mit einem Glossar*. Akadémiai Kiadó.
- Kannisto, A. & Liimola, M. (szerk. 1951-1963). *Wogulische Volksdichtung*. I-VI. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- Kothencz G. S. (2012). Képi sémák és határozóragok. In Tolcsvai Nagy G. & Tátrai S. (Szerk.), *Konstrukció és jelentés. Tanulmányok a magyar nyelv funkcionális kognitív leírására*. ELTE. 31–58. <https://core.ac.uk/download/pdf/249365757.pdf>
- Moseley, C. (2010). *Atlas of the world's languages in danger* (3. ed., entirely rev., enlarged and updated) [Map]. UNESCO Publishing.
- Munkácsi B. (1892-1921). *Vogul népköltési gyűjtemény*. I-IV. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Németh S. (2021). Az északi manyisi űnli 'ül' testtartásige jelentésszerkezete és szinkrón megfigyelhető grammatikalizációs irányai. *Nyelvtudományi Közlemények*, 117, 29–68.
<https://doi.org/10.15776/NYK.2021.117.2>

- Newman, J. (Szerk.). (2002). *The linguistics of sitting, standing, and lying*. Benjamins Publ.
https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9789027296092_A24764955/preview-9789027296092_A24764955.pdf
- Oszkó B. (2022). Testtartásigék a magyarban. Grammatikalizálódik-e az ül? *Hungarológiai Közlemények*, 53(4), 77–89.
- OULD = Ob-Ugric Database: analysed text corpora and dictionaries for less described Ob-Ugric dialects. International research project (2014–2017). (<https://www.babel.gwi.uni-muenchen.de/index.php?abfrage=welcome&navi=introduction&subnavi=>)
- Pustet, R. (2003). *Copulas: Universals in the categorization of the lexicon*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199258505.001.0001>
- Rosstat. Az állami statisztikai hivatal szövetségi szolgálata. [Федеральная служба государственной статистики.] (2022). Összoroszági népszámlálás 2020. 5. Kötet, Nemzetiségi összetétel és nyelvtudás. 4. Táblázat, Nyelvtudás és a népesség nyelvhasználatára [Итоги ВПН-2020. Том 5 Национальный состав и владение языками Таблица 4. Владение языками и использование языков населением.]
https://rosstat.gov.ru/storage/mediabank/Tom5_tab4_VPN-2020.xlsx
- Schmidt É. (1978). Kálmán Béla: Wogulische Texte mit einem Glossar. Ismertetés. *Ethnographia*, 89(1), 163–165.
- Sipos M. (2018). „A padok előtt tanári asztal ül.” A hanti ’ül’ szóból létrejött kvázi-kopuláról. *Folia Uralica Debreceniensia*, 25., 215–232.
- Sipos M. (2019). 2 in 1 – a színjai hanti lokatív mondatok egyik kvázikopulájáról. In *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei* (o. 299–310). Szegedi Tudományegyetem, Magyar Nyelvészeti Tanszék. https://acta.bibl.u-szeged.hu/63889/1/nyelvtort_010.pdf
- Sipos M. (2021). A ’fekszik’ ige grammatikalizációja a színjai hantiban. *Folia Uralica Debreceniensia*, 28, 319–332.
- Sipos M. (2024). Képi sémák az „ül” kvázikopulák létrejöttének hátterében. In B. Bíró & S. Szeverényi (Szerk.), *Értelem és érzelem. Írások Sipőcz Katalin tiszteletére* (205–238). Szegedi Tudományegyetem. <https://doi.org/10.14232/sua.2024.57>
- Sipos M., & Onina, S. V. (2022). The quasi-copula oməs- in the Synya dialect of the Khanty language. *BULLETIN OF UGRIC STUDIES*, 51(4), 743–754.
<https://doi.org/10.30624/2220-4156-2022-12-4-743-754>
- Sipos M., & Várnai, Z. (2022). The Hungarian verb fekszik ‘lie’ with inanimate subjects in locative sentences. *BULLETIN OF UGRIC STUDIES*, 51(4), 755–763.
<https://doi.org/10.30624/2220-4156-2022-12-4-755-762>

- Sipőcz K. (2010). Munkácsi Bernát vogulföldi gyűjtése. A jelenkor feladatai és lehetőségei. *Nyelvtudományi Közlemények*, 107, 276–283.
- Skríbnik, E. K. (2022): Clause combining. In. Bakró-Nagy et al. (Szerk.). *The Oxford Guide to the Uralic Languages* (First edition). Oxford University Press. 996–1017.
- Szilágyi N. (é. n.). *Tavda Mansi Language. The analysed corpora of an extinct dialect of Mansi language*. Tawdamansi. Elérés 2024. november 18., forrás <https://norbertszilagyi91.wixsite.com/tawdamansi/corpora>
- Sz. Kispál, M. (1966). *A vogul igenév mondattana*. Akadémiai Kiadó.
- Tolcsvai Nagy G. (2013). *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Osiris Kiadó.
- Ylikoski, Jussi (2022). Non-finites. In. In. Bakró-Nagy et al. (Szerk.). *The Oxford Guide to the Uralic Languages* (First edition). Oxford University Press. 937–949.
- Várnai Z. (2021a). Az 'áll' ige grammatikalizációja a nganaszban. *Nyelvtudományi Közlemények*, 117, 101–122. <https://doi.org/10.15776/NYK.2021.117.4>
- Várnai Z. (2021b). Az 'ül' testtartásige a nganaszban. *Folia Uralica Debreceniensia*, 28, 435–448.
- Viberg, Å. (2013). Posture verbs: A multilingual contrastive study. *Languages in Contrast*, 13(2), 139–169. <https://doi.org/10.1075/lic.13.2.02vib>
- Wachowiak, L., Gromann, D., & Xu, C. (2022). Drum Up SUPPORT: Systematic Analysis of Image-Schematic Conceptual Metaphors. *Proceedings of the 3rd Workshop on Figurative Language Processing (FLP)*, 44–53. <https://doi.org/10.18653/v1/2022.flp-1.7>

Táblázatjegyzék

1. táblázat: A testtartásigékkal álló alanyok elemzési szempontjai.....	13
2. táblázat: Az igékhez kapcsolódó elemzési szempontok.....	13
3. táblázat: A testtartásigék előfordulása kvázikopula szerepben	14
4. táblázat: A testtartásigék megoszlása forrásszövegek szerint	16
5. táblázat: Az 'ül' kvázikopula [-human] alanyai	16
6. táblázat: Az 'áll' kvázikopula [-human] alanyai	18
7. táblázat: A 'fekszik' kvázikopula [-human] alanyai.....	20
8. táblázat: Az <i>ūnli</i> ige jelentései és előfordulási arányuk kortárs és folklórszövegekben	22
9. táblázat: Az <i>ūnli</i> testtartásige élettelen alanyai és ezek előfordulása Németh (2021) alapján	24
10. táblázat: Az északi manysi testtartásigék legáltalánosabb non-finit alakjai.....	27
11. táblázat: Az <i>ūnli</i> 'ül' ige finit és non-finit alakjainak gyakorisága a Vogul népköltési gyűjteményekben	28
12. táblázat: Az <i>ūnli</i> 'ül' ige finit és non-finit alakjainak jelentésbővülése	29